

A hitelbiztosítékok jogának változásáról

1. Kemenes Béla kiterjedt polgári jogi munkásságának központi területe a kötelmi jog. Ugy gondolom tehát, hogy a Kemenes Béla tiszteletére készülő tanulmánykötetben a munkásságához kapcsolódó tanulmányok között helye lehet a kötelmi jog egy olyan témakörének, amely Magyarországon hosszú idő óta nagy súllyal jelentkezik, most pedig központi szerepet kap. Arról a kérdésről van szó, milyen jogi eszközök biztosítják azt, hogy a hitelező ténylegesen megkapja a neki járó szolgáltatást. Ez a kérdés nem azonosítható azzal, hogy milyen eszközök szolgálják a hitelezők érdekeinek minél teljesebb védelmét. A vizsgálódás annak tisztázására irányul, hogy milyen jogi eszközök, milyen jogintézmények biztosítják a gazdaság működőképességét, közelebbről pedig a gazdasági életben mellőzhetetlen hitelek nyújtására való hajlandóságot.

A jelenlegi gazdasági helyzetben közismerten a meg nem oldott problémák között jelentkeznek a hitelélet zavarai. Ezzel kapcsolatban szinte a kötelmi jog egésze vizsgálatot érdemel. Itt azonban természetesen nem a kötelmi jog egészével foglalkozunk, hanem csak a jelzett kérdéskörrel legszorosabb kapcsolatban álló területével, a hitel szűk értelemben vett biztosítékaival.

2. A követeléseknek hagyományosan kétféle biztosítékát szokás megkülönböztetni: a személyi és a dologi biztosítékokat. A következőkben a dologi biztosítékokkal foglalkozunk. A Ptk. a szerződést biztosító mellékkötelezettségek közül a dologi biztosítékok körében a zálogjogot szabályozza részletesen. A zálogjog, különösen pedig a jelzálogjog, mint kiemelkedő jelentőségű dologi biztosíték nem véletlenül kapott nagy helyet a törvénykönyvben; ezek a biztosítékok mindig a közérdeklődés középpontjába kerülnek olyankor, amikor a hitelélet zavarai a tartozások megtérítésének megbízható fedezetét követelik meg. Ennek a jelenségnek a megnyilvánulása volt az első világháború után a jelzálogjogról szóló 1927. évi XXXV. törvénycikk megalkotása; a törvénycikk tervezetének miniszeri indokolása a bevezető részében történeti áttekintést is adott a jelzálogjog szabályozásának kérdéséről. Hasonló helyzetet lehet azonban napjainkban is megfigyelni, az érdeklődés a zálogjog szabályozása és alkalmazása felé fordul.

3. A zálogjog kérdéseinek tárgyalása előtt szükséges annak tisztázása, hogyan illeszkedik be a zálogjog a többi biztosíték közé. Elsősorban a francia jogirodalomban találtam meg a kötelelem biztosítékát tárgyaló általános művekben annak vizsgálatát, hogyan változott az utóbbi időkben az egyes biztosítékok jelentősége, alkalmazási köre. Az állapítható meg ennek alapján, hogy a huszadik

században a biztosítékok olyan formái kerülnek ismét alkalmazásra és terjednek el, amelyeknek korábban csak történeti érdekessége volt. Ennek a jelenségnek az oka feltehetőleg a piac működésének zavara, amihez a jogi szabályozás sajátosságai is hozzájárulhatnak. Azt lehet megfigyelni, hogy elterjednek a biztosítékok nyújtásának olyan esetei, amelyeknél a biztosítékul lekötött vagyontárgy tulajdonjoga átszáll a hitelezőre és a hitelezőnek csak az adóssal fennálló bizalmi viszonyából következik az a kötelezettsége, hogy a tartozás megfizetése esetén a tulajdonjogot az eredeti tulajdonosra átruházza. Hasonló, régen ismert biztosíték újrajelentkezése az az eset, amikor a hitelező jelzálog biztosítékként történő lekötésével a zálogtárgy birtokát is megkapja.¹

Az említett két biztosítéki forma mellett mind a német, mind a francia joggyakorlatban biztosítéki szereppel rendelkezik a visszavásárlási jog és a tulajdonjog fenntartásával kötött adásvétel, valamint a lízing. A common law a biztosítékok tekintetében is a kontinentális országok jogától jelentősen eltérő, általában a hitelezők érdekét lényegesen erősebben védő megoldásokat alakított ki; ezekről itt általában nem szólnunk. Azok a szerződéses megoldások, amelyek a hitelező biztosítékát nem a zálogjog felhasználásával, hanem a dolog lekötésének más jogi technikájával nyújtják, azzal járnak, hogy a dolog tulajdonjoga a hitelezőt illeti meg a tartozás teljes kiegyenlítéséig. Ezekben az esetekben a hitelező erős pozícióval rendelkezik, de mégsem érezheti magát teljes biztonságban, mert a dolgot az adós birtokolja, és ha az adós a dolgot megrongálja vagy megsemmisíti, a hitelező csak a szokásos, hosszadalmasan és az adott körülmények között kétes reménnyel érvényesíthető jogokkal rendelkezik a valószínűleg fizetésképtelen adóssal szemben. Az adós szempontjából viszont a megoldás ezekben az esetekben erősen kedvezőtlen. A tulajdonjog hitelezőhöz történő telepítése miatt kiszolgáltatott helyzetben van, a hitelező szerződésszegő magatartása esetén kétséges lehet az igénybevehető jogi eszközök alkalmazásának sikere. További hátrány az, hogy a dolog újabb megterhelésével akkor sem tud újabb hitelt felvenni, ha a tartozása a dolog értékéhez viszonyítva nem nagy, vagy a törlesztésekkel idővel csekélyé válik. Ez a sajátosság egyébként az egész gazdaság szempontjából kedvezőtlen, mert emiatt szükségtelenül kötnek le értékeket az azokkal arányban nem álló tartozások fedezeteként és így akadályozzák a hitelmozgás gyorsítását.

4. A hitelbiztosítékok joganyagának huszadik századi változásaival kapcsolatban két olyan tényezőre is érdemes figyelemmel lenni, amely jogirodalmi álláspontok szerint lényeges hatást gyakorol a fejlődésre. Az egyik tényező a jogviszony alanyi, a másik a biztosítékként lekötött tárgyak körében jelentkezik.²

Az alanyok köre szempontjából fontos az, hogy a hitelezők túlnyomó részben pénzüintézetek. Ennek a körülménynek két irányban is számottevő

¹ Ld. elsősorban G. Marty — P. Raynaud — Rh. Jestaz, Droit civil, Les sûretés, La publicité foncière, Paris, 2e éd. 1987. 10-11. p.

² Ph. Théry: Sureté et publicité foncière, Paris, 1988. 17. p.; Marty — Raynaud — Jestaz, 13. p.

következményei vannak. Az egyik következmény a pénzüintézetek nemzetközi kapcsolataival áll összefüggésben. A pénzüintézetek a nemzetközi kapcsolataikban elsődlegesen nem az egyes országok sajátos szabályaira vannak tekintettel, hanem a gazdasági kapcsolatokból fakadó követelményekre. Ebből egyrészt az következik, hogy sajátos nemzetközi gyakorlat alakul ki (amire a legjobb példa nem a zálogjoggal van kapcsolatban, mégis érdemes megemlíteni a bankgaranciát), másrészt a különböző országokban a nemzeti keretek között, a hazai szabályoknak megfelelően kialakuló megoldások egymáshoz való közeledése vagy hasonló irányú fejlődése bontakozik ki.

A biztosítékként szereplő tárgyak körében pedig megállapítható, hogy a modern gazdasági életben az ingatlanok mellett lényegesen megnő az ingóságok, továbbá a nem fizikai dolgok, hanem egyéb vagyoni értékek (például társasági részesedés, üzletrész, szellemi alkotásokkal kapcsolatos jogok, stb.) jelentősége. Ezeknek a biztosítéki tárgyakkal az elterjedése a biztosítékok joganyagában is új követelményeket támaszt.

5. A változások a hitelbiztosítékok joganyagának több megszokott tételét nemcsak megkérdőjelezik, hanem meghaladottá is teszik. A common law országokban ez a probléma kevésbé jelentkezik egyrészt azért, mert a dologi jogok más felfogása, a tulajdonosi jogosítványok sokat emlegetett megosztottsága ezt a fejlődést lehetővé teszi, másrészt éppen a common law országok jogának hatása is érzékelhető a változásokban. Másként jelentkezik a kérdés az európai kontinens országában, a római jogi alapokon nyugvó jogokban.

A problémák közé tartozik, hogy a dologi jogok száma korlátozott-e, van-e módja a feleknek arra, hogy törvényben nem szabályozott jogot teremtsenek. A gyakorlat a jelek szerint az esetek egy részében a tulajdonjognak a hitelezőre való átruházásával vagy a hitelezőnél való visszatartásával oldotta meg a problémát. Ez azt jelenti, hogy megkerüli a hitelbiztosítéki joganyag alkalmazását és más kötelmi jogi technikák alkalmazásával jutnak el a kívánt eredményhez. Ezzel együtt jár azonban az, hogy a biztosítéki joganyagban szokásos adósvédelmi szempontok figyelmen kívül maradnak. Az elmondottak különösen a biztosítékkul lekötött tárgy tulajdonjogának fiduciárius jellegű átruházásánál jelentkezik; itt az adós változatlanul birtokolja a biztosítékkul lekötött dolgot, de a hitelezőre száll át a dolog tulajdonjoga azzal, hogy a tartozás megfizetése után az adós visszakapja a tulajdonjogot (Sicherungsübereignung, cession fiduciaire).³

6. A problémák egy másik része más megfogalmazásban szintén megtalálható a biztosíték tulajdonjogának említett átruházási esetkörében, de nem korlátozódik erre a területre, hanem másutt is jelentkezik. A probléma úgy fogalmazható meg, hogy fenntartható-e az az elgondolás, amely a jelzálogjogot az ingatlanokra, a kézizálogjogot pedig az ingókra kívánja korlátozni. Más megfogalmazással az a kérdés, hogy lehetséges-e ingók esetében olyan zálogjog, amely nem jár a zálogtárgy birtokának a hitelező részére történő átadásával. Az

³ P. Bülow: *Recht der Kreditsicherheit*, Heidelberg, 1984. 150. s. köv. p.; P. Simler — P. Délébecque, *Droit civil, Les sûretés, la publicité foncière*, Paris, 1989. 439. s. köv. p.

európai kontinens országainak joga a hagyományos tétel fenntartása mellett nagyszámú kivételt ismer el, míg a common law magát az alaptételt ejti el.

A hagyományos tétel nem önmagából magyarázható, hanem annak a gyakorlati követelménynek az alapján, hogy ingók zálogjog tárgyaként való leköttetéséről harmadik személyek csak a birtok alapján szerezhetnek tudomást, csak ilyen módon lehet elkerülni azt, hogy az adós a zálogtárgyat a zálogjogról nem tudó harmadik személynek elidegeníti és így olyan helyzetet teremti, amelyben vagy a jóhiszemű harmadik személyt védi a jog a hitelezővel szemben, a zálogjog értelmetlenné válását eredményezve vagy a hitelezőt védi a zálogjog alapján, de ezzel a forgalmi biztonságot veszélyeztetve, a harmadik jóhiszemű személyeket teljesen bizonytalan helyzetbe hozva. A megoldás alapja tehát az volt, hogy az ingók esetében nincs olyan nyilvántartás, amelyből a tulajdont terhelő jogokról tudomást lehet szerezni, ingatlanok esetében viszont ilyen nyilvántartási rendszert létrehozta. A gyakorlatban az ingók birtokba adás nélkül történő elzálogosítására való igény erősen jelentkezett és erre tekintettel a különböző jogok kivételeket állapítottak meg eltérő megoldásokat alkalmazva. Egyes esetekben a zálogtárgy birtoklása nélkül keletkezhet zálogjog ingókra is, de a zálogjogot valamilyen nyilvántartásba be kell jegyezni, valamilyen módon nyilvánossá kell tenni a zálogjog keletkezését (a megoldás lényege szempontjából közömbös az, hogy a bejegyzés a zálogjog keletkezésének érvényességi feltétele-e vagy csak a jóhiszemű harmadik személlyel szemben történő igényérvényesítéshez követelik meg előfeltételként a bejegyzés, nyilvánosságra hozatal megtörténtét). A kivételek más eseteiben nem követelik meg a bejegyzést, nyilvánosságra hozatalt sem érvényességi feltételként, sem a harmadik személy, mint jóhiszemű szerző ellen való fellépés és jogérvényesítés feltételeként.

7. Külön vizsgálatot érdemelnek a vagyonnak azok az elemei, amelyek nem minősülnek fizikai dolognak. Amint erről már említés történt, a modern gazdaságban ezeknek a vagyoni elemeknek a jelentősége nagyon megnőtt. Ezeknek a vagyoni elemeknek az elzálogosítása a problémák egész sorát veti fel azonban. A teljesség nélkül, inkább csak jelzésként néhányat megemlítek ezek közül. A kiindulási kérdés az, hogy a dolog fizikai tárgyként történő felfogása mellett lehetséges-e egyáltalán zálogjog létesítése ezekre. További kérdés az, hogy milyen jogokra lehet zálogjogot alapítani. A jogok értékesítése a huszadik században széles körben elterjedt, így a zálogként leköttött jogból történő kielégítés is könnyen elképzelhető, csak e jogok körét kell tisztázni. Az ingó dolgokon alapítható zálogjogokhoz hasonlóan felmerül az alapítható zálogjog fajtájának a kérdése is. Itt a nyilvántartás, nyilvánosságra hozás témáján túlmenően nehézséget jelent annak tisztázása is, hogy mit lehet a jogok birtoklásán érteni, milyen jogokat kell a hitelezőnek megadni ahhoz, hogy követelésének kielégítésére megfelelő biztosítékot jelentsen ez a zálogtárgy (példaként elég itt a társasági jogokon létesített zálogjogot megemlíteni, de a problémák nem csak itt jelentkeznek). Ebben a témakörben is a gyakorlat dolgozott ki általában megoldásokat (zömmel a bírói gyakorlat).

8. A nyilvántartás kérdése az előzőekben ismételten felmerült. A különböző országokban azt lehet megfigyelni, hogy a nyilvántartások több fajtáját veszik igénybe annak szem előtt tartása mellett, hogy lehet az adott biztosíték természetének megfelelően a legkézenfekvőbb, legkönnyebben elérhető nyilvántartást megtalálni. Az ingatlanok nyilvántartásának sajátos, országonként történeti alapon különböző rendszere adja az alapját a jelzálogjog bejegyzésének. Ingóságok és jogok esetében viszont más-más megoldás jelentkezik hajók, repülőgépek, autók, mezőgazdasági termelőeszközök, társasági jogok birtokbaadás nélküli elzálogosítása esetén.

9. A biztosítékok témakörének természetesen kritikus része az érvényesítés, a kielégítés lehetősége. Itt a huszadik századi fejlődésnek csak arra a vonására utalok, ami a fizetéseképtelenség körében figyelhető meg. A fizetéseképtelen adóssal szemben történő igényérvényesítésnél még a biztosítékkal rendelkező hitelező is gyakran kétféle akadályba ütközik. Az egyik akadályt a különböző jogszabályok által (sokszor éppen az állam javára) megállapított privilégiumok jelentik, amelyek révén a hitelező a végrehajtásnál a rangsorban hátrébb szorul. A másik akadály, az előzőhöz hasonló eredménnyel a csőd olyan szabályozása, amely elsődlegesen a megmentésre, életképessé tételre irányul, és csak ennek megoldhatatlansága esetén fordul át felszámolásba; mindkét esetben háttérbe szorítva a biztosítékkal rendelkező hitelezőt is vagy az életképessé tétel érdekében vagy az adós alkalmazottjainak munkabérekövetelése kielégítése érdekében. A hitelezők reakciója mindezekre a fejleményekre általában azonos: a lehetőség szerint olyan megoldást választanak, amelynek a révén kezdettől tulajdonosai lehetnek a lekötött vagyontárgynak és legfeljebb a követelés kielégítése után átruházzák az adósra a tulajdont. Megjegyzendő, hogy ez a megoldás a fentiekben már jelzett hátrányokkal jár, a jogok elzálogosítása esetén pedig nem mindig valósítható meg.

10. A magyar polgári jog előtt álló problémák között valószínűleg már a közeljövőben szembe kell nézni a hitelbiztosítékok joganyagának felülvizsgálatával. Ennek során a nemzetközi mozgásirányokat annál is inkább számításba kell venni, mert a magyar gazdaság szempontjából fontos külföldi hitelezők ilyen igényeket már eddig is támasztottak, másrészt pedig az európai jogokhoz való közelítés követelménye is ezt indokolja. Ennek keretében a biztosítékokra vonatkozó szabályokon túlmenően a kapcsolódó területekre is figyelemmel kell lenni, ami a végrehajtási jogi és a fizetéseképtelenségi szabályokon túlmenően a nyilvántartási szabályok vizsgálatát is igényli, ideértve annak megvizsgálását is, hogy a cégnyilvántartás mennyiben tehető alkalmassá a biztosítékok általános nyilvántartására is.

ATTILA HARMATHY

ÜBER DIE VERÄNDERUNG DES RECHTS DER
KREDITSICHERUNG

(Zusammenfassung)

Der Verfasser überprüft das Problem, welche Rechtsnormen die Funktionsfähigkeit der Wirtschaft sichern, besonders die im Wirtschaftsleben unentbehrliche Kreditgewährung.

Die Abhandlung konzentriert sich auf die sachenrechtliche Sicherungen: Das Pfandrecht, besonders die Hypothek spielt immer eine zentrale Rolle, wenn das Kreditleben unter Störungen leidet.

Der Verfasser beschreibt die Hauptlinien der Änderungen des Pfandrechts in einigen europäischen Rechtssystemen im 20. Jh.: Die Lösungen des französischen und deutschen Privatrechts werden mit denen des common law verglichen. Die Entwicklung wurde von zwei entscheidenden Kriterien beeinflußt: Die Subjekte des Rechtsverhältnisses und die Wertgegenstände, die als Sicherung bestimmt werden.

Der Verfasser analysiert die Änderungen vor allem aus diesen beiden Aspekten. Besondere Probleme ergeben sich noch in der Registrierung und in der Vollstreckung.

Das ungarische Privatrecht wird sich wahrscheinlich bald mit den behandelten Fragen auseinandersetzen müssen.